

Мария СПАСОВА (ВТУ „Св. св. Кирил и Методий“)

**СТАРОБЪЛГАРСКИ ПРЕВОД НА ДВЕ ХОМИЛИИ ЗА
НЕДЕЛЯ МЕСОПУСТНА
(ПО РУСКИ ПРЕПИСИ ОТ XII И XV ВЕК)**

**AN OLD-BULGARIAN TRANSLATION OF TWO HOMILIES
ABOUT THE SECOND SUNDAY BEFORE LENT
(MEAT SHROVETIDE)
(ACCORDING TO RUSSIAN TRANSCRIPTS
OF THE 12TH AND 15TH CENTURIES)**

The texts of two versions of a calendar homily about the Second Sunday before Lent (Meat Shrovetide) according to three Russian calendars of the 12th and 15th centuries are presented in the paper. The Glagolitic alphabet has been used in the earlier translation preserved in the Russian transcripts *Тр. 9* and *Тр. 11* that have kept the peculiarities of the archetype of the translation. The second homily about the Second Sunday before Lent is included in the Didactic Gospel translated by Constantine of Preslav. Its earliest transcript is the Russian Син. 262 dating back to the 12th century.

Учителното евангелие на Константин Преславски (нататък *УЕ КПр*)¹ е старобългарски хомилиар, включващ беседи върху *Евангелието* за неделите от църковната година. Появата му се предшества от етап, през който на глаголица са преведени кратки календарни хомилии (най-често Златоустови поучения) по евангелските четива за празниците. Много малка част от тях са достигнали до нас на глаголица². Значително повече преписи от ранните календарни хомилии са запазени на кирилица в български³, руски⁴ и сръбски⁵ ръкописи в две версии: в кирилска транслитерация без редактиране и в кирилска транслитерация с частично или радикално проведено редактиране⁶.

Славянският превод на кратките календарни хомилии по езикови особености се атрибутира към ранния етап от дейността на преславските книжовници⁷. Все още обаче не е изследвана цялостно текстологичната история на глаголическия им протопревод. Проучването на славянските календарни хомилии следва да се извършва с отчитане на историческите промени на езика, на който е бил извършен първоначалният им глаголически превод. Единствено в собствено езикова среда се проявява *архаизацията* на езика на протопревода (най-вече на морфосинтактично равнище и по-слабо на лексикално равнище). Пак в собствено

езикова среда се предприема *свервяване* с изправни славянски преписи, *редактиране* (частично или радикално) на стария превод или извършване на *нов* (*втор*) превод, съответстващ на новото състояние на езика.

Обект на това изследване е старобългарският превод на поучението за *Неделя месопустна*: **а**) по текста на кратката му версия в двата руски преписа *Тр. 9* и *Тр. 11* от първата четвърт на XV в.⁸, представящи две различни кирилски транслитерации, направени от различни глаголически антиграфи⁹; **б**) по текста на *беседа 47* в *Син. 262* на *УЕ* от XII в., която включва превод от гръцки на Златоустовата катена по Мт 25: 31-45 и оригинални *Встъпление* и *Заклучение*, дело на Константин Преславски¹⁰.

Задачите са конкретни: **а**) да се сравни текстът на краткото поучение по *Тр. 9* и *Тр. 11* с отчитане на отликите в съдържанието¹¹; **б**) да се изолират различията в морфосинтаксиса и в лексиката; **в**) да се установи коя от двете кирилски версии и на какво езиково равнище е по-близка до архетипа на превода; **г**) да се сравни славянският превод на библейските цитати в *Тр. 9* и *Тр. 11*; **д**) да се очертаят лексикалните и граматичните особености в *езика* на превода на кратката версия на поучението и на *беседа 47* от *УЕ КПр* като показателни за *времето*, когато е бил извършен преводът, за *равнището* на развитие на книжовния старобългарски език и за *идиолекта* на преводача; **е**) да се провери кой пласт от езика на превода е най-устойчив при тиражирането му в руската ръкописна практика.

Някои учени посочват Климент Охридски като автор на поучението за *Неделя месопустна*, но всъщност то влиза в устойчивия състав на *Златоуста* и има две версии на наслова (*Каталог* 1998: 123; Крутова 2003: 162-163).

(*Тр. 9: 4б-6б*) нѣ. мѣ. пѣ. слѣ. стго ꙗѡ златоустаго поуѣненіе о второмъ пришествиѣ ꙗѡ нашего ісѣ хѣ. и о страшномъ судѣ.

(*Тр. 11: 105a-107a*) в нѣ мѣнѣю поуѣненіе ꙗѡана златоуста ꙗѡ бл҃гви ѡче.

1

Тр. 9: 1 **Сѣ** приближи сѣ вратіе время покаанію. *2* се настають днье оцѣщенію. *3* се во словеса страшна и грозы исполнена изрицаема оусты вѣлици о страшномъ дни. во нже придетъ сѣ нсе соудни праведныи снѣ вѣни. спсѣ нашъ ісѣ хѣ. въздади комоуждо по дѣломъ и хѣ црѣмъ и княземъ. вгатымъ и ницимъ. равомъ и гномъ. праведнымъ и грѣшнымъ. въ правдоу судѣ приеметь.

Тр. 11: 1 **Сѣ** приближеть вратѣ времяа покаанію. *2* се настають дни оцѣщенію *3* се во словеса страшна и грозы исполнена. изрицаемы оусты въ ѡ страшнымъ. днь в он же придетъ с нѣи судни праведныи снѣ вѣни. сѣгъ нашъ ісѣ хѣ въздасть комоуждо по ..ломъ црѣмъ и княземъ богатымъ и оубогымъ равомъ глѣ праведнымъ грѣшнымъ. в правду судѣ створити

1: времяа покаанію – и в двата преписа има *Дат. прит.*; *2*: днье оцѣщенію – дни оцѣщенію – *Дат. прит.*: днье – дни: в *Тр. 9* ок. е по –P– осн., а в *Тр. 11* – по –jo–осн. оцѣщеніе в старобългарския ръкописен корпус (нататък *стбрк*) има осем употреби: *Евх*, *Син* и *Супр* (*СтбР*: 172)¹²; *3* формите на слово са по старата –es–

осн.; гро̀за има по една употреба в *Сунр* и *Клоц* (*СтбР*: 374); *изрицаема* – *изрѣцаемѣгы*: в *СДРЯ*: 91 са посочени само тези два примера¹³, а *глагол* *изрицати* се регистрира в *ЖТСуд* и в *Тр. 9* и *Тр. 11* (*СДРЯ*: 91); *словеса* *изрицаема* – *словеса* *изрѣцаемѣгы*: съгласуването в *Тр. 9* е по архаичната норма, а в *Тр. 11 сег.страд.* *прич.* е с *ок.* *-ы*; *оусты* *вими* – *оусты* *въ*: формата *въ* в *Тр. 11* е неточна; *о* *страшномъ дни* – *ѡ* *страшнимъ. днь*; *придеъ въздати* – *придеъ въздасть*: в *Тр. 11* вместо нормативната форма за супин *въздатъ* присъства аористната форма *въздасть*. Разширението *-стъ* във формата за 3 л. ед.ч. в руската ръкописна практика е повлияна от южнославянската традиция (Пичхадзе 2006: 129-146); в *Тр. 11 от ѱхъ*; *ницимъ* – *оубогымъ*; в *Тр. 11* формата *гма* вместо *гномъ* е деформирана или при транслитерацията, или заради съкращението; *приемлетъ* – *створити*.

2

Тр. 9: 1 *самъ* *во любѣ ны* и *жадата* *нашего спѣнѣа*. *приде* *на землю* и *въ плоть* *нашо* *облече* *сѧ*. *2* и *собою* *образъ* *житыѧ* *чѣа* *показа* *намъ*. *3* и *моукоу* *показа* *грѣшникомъ*. и *изрицата* *имъ* *не* *вела* *никому* *же* *вѣсти* *в* *та* *мѣста* *мученаѧ*:

Тр. 11: 1 *самъ* *любѣа ны* и *жадата* *нашего спѣнѣа*. и *приде* *на землю* *въ плоть* *наше* *ѡблече* *сѧ*. *2* *собою* *ѡобразъ* *житыѧ* *чѣа* *показа* *намъ*. *3* *мукѣ* *грѣшникомъ*. *4* *изрицаютъ* *не* *велаа* *никому* *же* *вѣсти* *в* *та* *мѣста* *мученыѧ*

Преводът в двата преписа е един и същ. *1* в *Тр. 11 от* *во*, а в *Тр. 9* – *и*; *плоть* *нашо* – *плоть* *наше*: формата *наше* в *Тр. 11* е обяснима със смесването на *ѡЕ* с *ѡЕ*, предадена на кирилица с *ѡЕ*; *3* в *Тр. 11 от* и и *показа*; *4* *изрицата* – *изрицаютъ* – формата в *Тр. 11* е деформирана, *от* и и *имъ*; *та* *мѣста* *мученаѧ* – *та* *мѣста* *мученыѧ*: правилна е формата в *Тр. 9* – словосъчетанието *мѣсто* *мжчнѡю* в *стбрк* е устойчиво и се среща в Лк 16: 28 *Зогр Мар Ас Сав* (*СтбР*: 896).

3

Тр. 9: 1 *того* *ради* *дни* *постыѧа* *на* *оцѣщеніе* *грѣховъ* *нашихъ* *положи*. *2* *да* *ѣлико* *всмы* *во* *все* *мѣто* *согрѣшили*. *то* *сими* *дньми* *постыѧими* *да* *очистим* *сѧ*. *3* *троуѣжающе* *телеса* *своѧ* *постомъ* и *вдѣнїемъ* и *матвали* *къ* *вѣ* *приближающе* *сѧ*. *4* *слезами* *ѡмывающе* *своѧ* *грѣхѣ*. и *милостынами* *двери* *цѣтвѣна* *нѣнаго* *ѡверзающе*. *5* *миръ* и *любовь* *межю* *собою* *имѣюще*. *въздыханьемъ* *скроушающе* *срѣца* *своѧ*.

Тр. 11: 1 *того* *ради* *дни* *сѧа* *постыѧа*. *на* *ѡцѣщеніе* *грѣховъ* *положи* *2* *да* *ѣлико* *всѣмъ* *мѣтомъ* *съгрѣшихомъ*. *то* *сими* *дньми* *да* *ѡцѣстим* *сѧ*. *3* *оудержаше* *телеса* *своѧ* *постомъ*. и *вдѣнїемъ* *мѣтнею*. *матвали* *къ* *вѣ* *приближающе* *4* *слезами* *ѡмывающе* *своѧ* *грѣхѣ*. *мѣтнею* *же* *двери* *ѡверзающе* *раискыѧ* *5* *миръ* *любовь* *межю* *собою* *имѣюще* *въздыханьемъ* *скроушающе* *срѣца* *своѧ*

1 *сѧа* *дни* – *дни* *сѧа*; в *Тр. 11 от* *нашихъ*; *2* *всмы* *согрѣшили* – *съгрѣшихомъ*; *во* *все* *мѣто* – *всѣмъ* *мѣтомъ*; в *Тр. 11 от* *постыѧими*; *да* *очистим* *сѧ* – *да* *ѡцѣстим* *сѧ*: *оцѣстити* *сѧ* има 15 употреби в *стбрк* – *Син* (8) *Сунр* (5) *Евх* (2) (*СтбР*: 171–172; *3* *троуѣжающе* – *оудержаше*; формата *телеса* е по *-es*-основа; в *Тр. 9 от* *мѣтнею*; *грѣхѣ* – *грѣхѣы*: редуването *ы/и* е специфична българска особеност, която се регистрира още в *стбрк* (Харалампиев 2001: 71); *милостынами* – *мѣтнею*;

двери цѣтвѣна нѣнаго – двери раискѣна; 5 имѣюще – ѣмѣще: формата на *сег.деят.прич.* в *Тр. 9* е образувано от имперфективната основа на глагола имѣти.

4 (Иоил 2: 13; Ис 58: 7; Мт 25: 31)¹⁴

Тр. 9: 1 такоже рече прѣкъ раздрѣте срѣца ваша а не ризы ваша. 2 и пакы исанемъ прѣкомъ глеть. егда постиши са раздроблани ачюциниъ хлѣбъ скон. и ницата беспокровенъа введи в домъ скон. 3 и аще тако створиши то с радостию гѣи предъстанеши въ страшныи днь. егда придетъ въ славѣ своей гѣи и вси стѣи англи его. 4 и во мьгновеныи ѡка вѣстанеть ѡ земля все естество члвчѣкое. люво ли зѣври снѣбли, или рывгы раздробили. или птици разънесли. ни власть единъ не погивнеть ѡ нихъ.

Тр. 11: 1 такоже ре прѣкъ раздрените срѣца ваша а не ризы 2 пакы исанемъ глеть раздроблаа. ачюциниъ хлѣбъ скон. ницата введе в домъ скон. 3 аще тако створиши с радостию предъстанеши гѣи въ страшныи днь егда придетъ в славѣ своей и вси англи с нимъ. 4 и в мегновеныи ѡка станеть. ѡ земляа все естество члвчѣ. люво зѣврѣ. аще вѣтъ изъйлъ. или рывгы раздробили или пѣтици разнесли ни единъ власть погивнеть ѡ нихъ.

1 в *Тр. 11 от* ваша; 2 раздроблани – раздроблаа; введи – введи: в *Тр. 9* повелителните форми са по евангелския цитат, а в *Тр. 11* формите са за аорист; 3 в *Тр. 11 от* то; гѣи предъстанеши – предъстанеши гѣи; в *Тр. 11 от* гѣи; англи его – англи с нимъ: евангелският цитат в *Тр. 11* е по *Мар*; 4 вѣстанеть – станеть; члвчѣкое – члвчѣ: *прил.* с -ъ в *Тр. 11* е характерно за преславската редакция на преводната книжнина (Славова 2003:320; 321); люво ли – люво; зѣври снѣбли - зѣврѣ аще вѣтъ изъйлъ: в *Тр. 9* сказ. вждятъ снѣбли за 3 л. мн.ч. в *бѣд. предв.* е с изпусната форма на вѣти, характерно за преславските преводи, а в *Тр. 11* формата на еловото причастие е деформирана до изъйлъ¹⁵; *глагол.* снѣкети има 28 употреби в *стбрк*, а изѣсти – 10 (5 от тях са в *Супр*) (СС: 258); *глагол.* раздробити е само с една употреба в *Супр* (*СтбР*: 576); ни власть единъ не погивнеть – ни единъ власть погивнеть: формата в *Тр. 11* е по-архаична.

5 (Мт 25: 32–33)

Тр. 9: 1 тогда гѣ разлучить ја другъ ѡ друга. такоже пастоухъ разлучаетъ овца ѡ козлищъ 2 и поставитъ овца о десною себе. сирѣчь кротѣкниа и довроплодныа праведники иже кротостью своєю вса възвеселиша. 3 а козлища ѡ шуюю. козлища нарицаеть иже скверныи дѣлы житъе свое препроводиша вѣснѣюще са и скачюще во пѣтаньствѣ и во всакои неправдѣ и немилосердыи.

Тр. 11: 1 тогда разлучить ја гѣ другъ ѡ друга противку дѣломъ такоже разлучаетъ пастухъ ѡвца ѡ козлищъ, 2 постави ѡвца ѡ десною себе. сирѣ кроткаа довроплодныи праведникъ иже кротостью всаа и възвесели саа. 3 а козлища ѡ шуюю козлища же нарицаеть иже скверныи дѣлы житъе се провадлатъ вѣснѣюще саа въ пѣтаньствѣ. и во всакои неправдѣ

1-2 пастоухъ разлучаетъ – разлучаетъ пастухъ: *сѣщ.* пастоухъ се свързва с преславската редакция на славянския евангелски превод (Славова 1989: 84-85);

съчетанието от *Тр. 11* различаеътъ пасту̀хъ се регистрира в D1; кротъкина – кротката; доброплоднѣна – доброплоднѣи: *прил.* доброплоднѣнъ липсва в *стбрк*, но *същ.* доброплоднѣ се среща в *Симеоновия сборник* (нататък *Сим*), в Йоан-Екзарховия превод на *Шестоднев* (нататък *ЙоЕШ*) и у *ГрНаз XI* (*Срезн*: 678); 3 *прил.* шоуи, характерно за архаичния евангелски славянски превод, тук е с форма шои както е в *Зогр Мар Ас Сав* (CC: 790); козлицѣ е употребено 8 пъти в *стбрк* (CC: 287) и то именно в евангелския превод на Мт 25: 32-33 по *Зогр Мар Ас Сав*; житѣе свое – житѣе се; в *Тр. 11* от скачюше, и немилосърдѣи: *глаг.* скакати има две употреби в *стбрк* в *Супр* (*СтбР*: 684); пианѣство има 10 употреби в *стбрк* (*СтбР*: 212); немилосърдѣи липсва в *стбрк*, но се среща в *МинВук* и *ЗлатЛаб* (*Микл*: 430).

6 (Мт 25: 34-36)

Тр. 9: 1 тѣмъ ѝ ѡвратитѣ гѣ ѡ ни́хъ очи свои. и поставитѣ ꙗ о шююю себе. 2 тогда рѣтъ црѣ соущимъ ѡ десноюю его. 3 придѣте блѣвни оца. 4 придѣте синѣ свѣта и моего црѣтна наследници. 5 приимѣте оуготованое вамъ црѣвие преже сложения мироу. 6 алкаѣ во и накормисте ма. 7 вждадѣхъ и напоисте ма. 8 нагѣ одѣсте ма. 9 болѣхъ посѣтисте ма. 10 в темници придосте ко мнѣ. 11 страненъ вѣхъ ввѣдосте ма.

Тр. 11: 1 тѣмъ же ѡвращѣ ѡ ни́хъ ѡчи свои. ѝ поставитѣ ꙗ гѣ ѡ шююю себе. 2 тогда рчетѣ сущимъ ѡ десноюю его 3 придѣте блѣвении ѡца моего. 4 придѣте синѣ свѣта моего црѣтна наследници. 5 приимите оуготованое вамъ црѣво. ѡ сложения всего мира. 6 алкаѣхъ во дасте ми ꙗсти. 7 вждадѣхъ напоисте маа. нагѣ вѣ одѣсте маа. ѝ прочее такоже въ еванглии слышасте.

2 в *Тр. 11* от црѣ; црѣвие – црѣво: форма црѣво има в Ag Bn D1 F1 и др.; 5 сложения мироу – сложения всего мира; 6 алкаѣ во и накормисте ма – алкаѣхъ во дасте ми ꙗсти: такова четене липсва в критичния апарат на *ЕвМт*; цитатът в *Тр 11* е непълен, но преводът му е по-архаичен.

7 (по Мт 25: 37-40)

Тр. 9: 1 ѡвѣщають едноу праведници глше 2 ги когда тѣ видѣхомъ алычна или жадна или нага. или болна. или странна. или в темници и послужихомъ тебѣ. 3 ѡвѣщавъ црѣ рчетѣ и́нъ право глао вамъ. понеже створисте симъ меншимъ братьимъ моимъ мнѣ створисте. 4 того ради приимите оуготованое вамъ црѣво нѣное. видѣхъ во въ мѣткы и щедрѣи. и странноприимци.

Тр. 11: 1 ѡвѣщають е́му праведнии глше. 2 ги когда тѣа видѣхомъ алычна ѝ жадна или странна или нага послужихомъ тебѣ 3 ѡвѣщавъ црѣ рчетѣ и́нъ право глао вамъ понеже створисте симъ маломощнымъ братомъ моимъ то мнѣ е́сть створили 4 тѣмже приимите оуготованое вамъ црѣво нѣное видѣхъ во въ мѣткы ѝ щедрѣи странноприимца.

1 праведници – праведнии: четенето праведнии се среща в As Ar D1 Cd и др.; 2 текстът на откъса в *Тр. 11* е непълен, някои от формите са деформирани; 3 меншимъ братьимъ – маломощнымъ братомъ: такова разночетенене е посочено в критичния апарат на *ЕвМт*; *прил.* маломощнѣнъ липсва в *стбрк*, но 9 пъти се

среща маломощъ (*СтбР*: 834); створисте – ѣсть створили: разночетенето липсва в *ЕвМт*, но редуването на форми за аорист с форми за перфект е характерно за преславските преводни текстове (Йовчева, Тасева 1995: 35); 4 того ради – тсмже; странноприимици – странноприеѣмца: странноприимыць еднократно се среща в *Евх* (*СтбР*: 748), а странноприеѣмъць се регистрира в *Полны церковно-славянский словарь* (по-нататък *ЦСС*) (Дьяченко 1993: 670).

8 (Мт 25: 41–43)

Тр. 9: 1 тогда речеть соущимъ о лѣвоюю. 2 ѡидите ѡ мене немилѣви. 3 идѣте ѡ мене проклати въ огнь вѣчныи. оуготованъи дѣволъ и англомъ его. 4 понеже въ своєю скупоустью и нечистотою и лѣностю. дни своѣа препроводисте. идѣте въ огнь негасимъи противоу дѣломъ вашимъ. 5 алченъ вѣхъ и не дасте ли гисти. 6 жаденъ и не напоисте мене. 7 нагъ и не одѣсте мене. 8 страненъ и боленъ и в темници и не посѣтисте ма.

Тр. 11: 1 тогда рѣтъ сущимъ ѡ шююю его. [2] 3 идите ѡ мене проклати въ ѡгнь вѣчныи оуготованъи дѣволу и англомъ его 4 въ нже скупоустнои немилѣѣмъ и нечѣтою лѣностю дни своѣа проководисте. идѣте въ огнь вѣчныи противу вашимъ 5 альченъ вѣхъ не дасте ли гисти. 6 жаденъ въхъ не напоисте ма. 7 и нагъ не ѡблекосте ма.

1 о лѣвоюю - ѡ шююю: лексикалното редуване е характерна за преславската редакция на евангелския превод, а това доказва, че текстът на поучението по *Тр. 11* е отразява архетипа на превода; в *Тр. 9* от его; 2 е изпуснат в *Тр. 11*; немилостивъ е упротребено два пъти в *стбрк* (*СтбР*: 967); 4 скжпость има една употреба в *Евх* (*СтбР*: 694); нечистота се среща 4 пъти в *стбрк* (*СтбР*: 996); лѣность се регистрира в *Супр* (8), *Евх* (1) *Рил* (1) (*СтбР*: 815); огнь негасимъи - ѡгнь вѣчныи: съчетанието огнь негасимъи е употребено два пъти в *Зогр* и *Евх* (*СтбР*: 953), а съчетанието ѡгнь вѣчныи се среща в *Зогр Ас Сав Клоц Супр* (*СтбР*: 59-60); в *Тр. 11* от дѣломъ, но *add* немилосердиѣ; 6 в *Тр. 9* от въхъ; мене – ма; *Тр. 11* без [8].

9 (Мт 25: 44)

Тр. 9: 1 тогда ѡвѣщаютъ емъ оубози ти. иже сами сѣ скупоустью лишиша вѣчныхъ блгъ. 2 ги когда тѣ видѣхомъ. алчна. или жадна или нага. или странна и болна и в темници. и не послужихомъ тебѣ.

Тр. 11: 1 тогда ѡвѣщаютъ емъ ти оубозии сами лишивше сѣа скупоустью вѣчныхъ блгъ. 2 ги когда тѣа видѣхомъ алчна или жадна или нага или странна. или болна. или в темници не послужихомъ тебѣ.

1 оубози ти – ти оубози; сами сѣ скупоустью лишиша – сами лишивше сѣа скупоустью; 2 и в двата преписа *сег.десят.прич.* алчѣца и жадѣца от архаичния евангелски превод са заменени с *прил.* алчна и жадна (*ЕвМт*: 140).

10 (Мт 25: 45)

Тр. 9: 1 ѡвѣщавъ црѣ речеть имъ. 2 право глѡ вамъ. 3 понеже не створисте единомѡу ѡ сихъ меншихъ и маломощныхъ братъ моихъ имѣ не створисте. 4 того

ради ѿидѣте во оуготованое мѣсто мѣсто мѣсто. еже сами совѣ оуготовасте неврегше ѡ своємъ спѣньи

Тр. 11: 1 ѿвѣщавъ гъ рчетъ ѿнъ 2 право глаю вамъ 3 понеже не створисте снмъ маломощнмъ братомъ мѡимъ то мнѣ не створисте 4 того ради ѿидете ѿ мене во оуготованое мѣсто еже си сами оуготовасте. неврегше ѡ своємъ спѣньи

Евангелският цитат показва разночетения, които според критичния апарат на *EvMt* са характерни за евангелските кодекси от XII-XIII век: Bn Ju Lc Or Tr OE; в *Тр. 9* от ѿ мене; в *Тр. 11* от вамъ.

11

Тр. 9: 1 тѣм же оуже слышасте братие ѡсуженіе то страшноє. еже приимуть нечѣвѣи они. скоупи и немлѣвѣи. во тѣ часѣ идеже не поможетъ ни оць сноу. ни снъ оцю. ни мти дчери. ни братъ брату. ни рабъ гноу. 2 но каждое свое время понесетъ. 3 и приметъ мѣздуоу противоу своимъ дѣломъ.

Тр. 11: 1 тѣмже оуслышасте братѣе ѡсуженѣе то страшноє еже приимуть нечѣвѣи и скупи въ тѣ чѣ идеже не поможетъ ѡць снви ни мти дщери. ни снъ ѡцю ни дщи мтри. ни братъ брату ни рабъ гнѣ. 2 но каждое свое времяа понесетъ 3 и приметъ мѣздуоу противу дѣломъ

1 в *Тр. 11* от оуже; слышасте – оуслышасте; ѡсуженіе то: употребата на задпоставни показателни местоимения с членоподобна функция е характерна особеност на преславските текстове (Славова 2003: 320); нечѣвѣи они – нечѣвѣи: в *Тр. 9* слабо *пок. мест.* е с функция на членна форма, което в *Тр. 11* липсва; в *Тр. 11* от немлѣвѣи; при нечѣвѣи – нечѣвѣи е налице замяната и/гы в *Тр. 11*, което е характерно за историческото развитие на вокалната система на българския език (Харалампиев 2001: 71); в *Тр. 11* от ни; сноу - снви: окончанието на снъ за *Дат.* в *Тр. 11* е по старата Ф-основа; в *Тр. 11* от ни снъ оцю; в *Тр. 9* от ни дщи мтри: и в двата преписа мти и дщи са с архаичната си форма; 3 в *Тр. 11* от своимъ.

12

Тр. 9: 1 да того ради молю въ братіе не лѣните сѧ ни лѣстите сѧ телеснага оугодна творѧще ѧ дшо си погубляюще. 2 слышасте во какоу славоу и вѣнцѣи приемлють. млѣвѣи питавшѣи ницѧта. и телеса своѧ въздержавши ѿ всѧкоѧ сласти. и постомъ трѡужавши сѧ. 3 такоу въ оуготовано естѣ црѣво нѣное.

Тр. 11: 1 того ради молю въ не лѣните сѧа вѣе ни лѣстите сѧ телеснага оугодна творѧще ѧ дша си погубляюще 2 слышасте .к. славу вѣнца приимѣ питавшѣ ницѧ и телеса своѧ въздержавши ѿ всѧкоѧ сласти постомъ трѡужавши сѧа 3 тѣмъ во .ѣ. оуготовано црѣво вѣе

1 братіе не лѣните сѧ – не лѣните сѧа вѣе; оугодие в *стбрк* е употребено в *Супр* (1) *Ен* (1) (*СтбР*: 1032); дшж – дша: това разночетене е от авторското *Заключение* и не може да се провери чрез гръцки дали формата е за *Вин ед.ч.* или за *Вин. мн.ч.*, но и в двата случая разночетенето е свидетелство за зсмесване на ж и ѧ, което е типична среднобългарска особеност. Това е обяснимо, ако единият от руските ръкописи е копие от български антиграф, в който тази българска

фонетична особеност е била застъпена; кратката *Дат.* форма си на възвратно-личното *мест.* *сѣѣ* е с притежателна функция в словосъчетанието *доушѣ/доуша си*; 2 *вѣньци* – *вѣнца*; в *Тр. 9* формата за *Вин. мн.ч.* или е еднаква с *Имен.* (*вѣньци* вместо *вѣнца*), или е налице форма за *Вин. мн.ч.* *вѣнци* (с редуване на *ы/и*) *вм.* *вѣнца* след затвърдяването на консонантната система в българския език); *пріемлють* – *пріймѹ*; *питавши* – *питавшѣ*: в *Тр. 11 оконч.* за *мин.деят.прич.* е по-архаично от *ок.* на формата в *Тр. 9*; формата *телеса* е по старата *-es-* основа; *въздержавшии* – *въздержавшиѣ*: *ок.* на *мин.деят.прич.* в *Тр. 11* е по-архаично, но окончанието на формата *трудожавшии са* – *трудожавши са* и в двата преписа е иновационно; 3 *таковѣм* – *тѣмѣ*; *оуготовано естъ* – *ѣ оуготовано*; *црѣво нѣное* – *црѣво вие*.

13

Тр. 9: 1 ъ паки слышастѣ льстивыхъ и грѣшныхъ страшное ѡсуженіе и мѹкоу вѣчною. *2* тѣмже подвигнем са постомъ и мѣтвѣми и мѣтѣми. *3* ѡчистити дша и тѣлеса наша ѡчистим са до воскресѣнія хѣа. миръ ѡ любовь межю собою имѹюще. *4* дхмъ гораше гѣи работаше. *5* срѣемъ съкроушеннымъ молаше са всегда. *6* и милостынею просвѣщающе дша и тѣлеса. *7* чающе вѣчнаго възданія *8* поминающе второе пришествіе хѣа. страшныи судъ. *9* егда придетъ соудити живымъ ѡ мртвымъ *10* и въздати комуждо по дѣломъ его. *11* тако томоу подоваеть всака слава чѣи и поклонаніе съ безначальнымъ его оцнъ и съ стѣмъ... :

Тр. 11: 1 ѡ нечѣивыхъ слышастѣ страное ѡсуженіе ѡ мѹку вѣчну *2* подвигнем саа постомъ симъ ѡчѣстити дша ѡ телеса *3* ѡ чисти превѹде до възкрѣнія хѣа миръ ѡ любовь межю собою имѹюще *4* дхмъ горашимъ *5* срѣемъ ѡ скроушеннымъ молаше саа воинѹ *6* мѣтвѣи ѡ постомъ просвѣщающе си дша телеса *7* чающе вѣчнаго възданія. *8* ѡ пришествіа страшнаго га ва нашего іса хѣа с нимъ же славу вѣи ѡцю і снѹ.

1 в *Тр. 11 от* паки; *льстивыхъ* и *грѣшныхъ* – *нечѣивыхъ*; *страшное* – *страное*; *2* в *Тр. 11 от* *тѣмже*, и *мѣтвѣми* и *мѣтѣми*; *ѡчистити* – *ѡчѣстити*¹⁶; *тѣлеса* и в двата преписа е по старата *-es-* основа; *ѡчистим са* – *чисти превѹде*: в *Тр. 11* формата е по-архаична (Тасева, Йовчева 2006:187); *4* *гораше* – *горашимъ*: *сег.деят.прич.* *гораше* в *Тр. 9* е съгласувано определение към подлога, а в *Тр. 11* е съгласувано определение към *дхмъ*; *5* *всегда* – *воинѹ*; в *Тр. 9 от* ѡ *постомъ*; в *Тр. 9 от* си. Финалната част на поучението в двата преписа се различава по обем: по-кратка е в *Тр. 11*. Това е още едно доказателство, че двата *Тр. 9* и *Тр. 11* са копия от различни ръкописи, но е възможно това да се дължи или на различните гръцки образци, от които са преведени, или на трансмисията на славянския текст.

Съпоставката на *Тр. 9* и *Тр. 11* доказва, че те са две самостоятелни кирилски транскрипции от различни антиграфи, възхождащи към един и същ глаголически архетип на превода на краткото поучение за *Неделя месопустна*. Тази календарна хомилия се отнася към периода преди възникването на *VE КПр*. Глаголическият превод по езикови особености се атрибутира като ранен преславски. И двата

преписа съдържат както архаични, така и иновационни морфосинтактични особености. Най-устойчивият пласт от езика на превода е лексикалният. Граматичните отлики и словообразователната синонимия в *Тр. 9* и *Тр. 11* вероятно се дължат на факта, че двата антиграфа, от които са преписани, са отдалечени по време един от друг.

Сравнението на евангелските цитати показва, че евангелският славянски превод в *Тр. 11* е по-архаичен. Иновациите в цитатите по *Тр. 9* е възможно да са внесени при преписването: евангелският текст за всеки определен период следва възприетата кодификация. Сверяването на евангелските цитати може да да е дело не само на редактор, но и на преписвач, който ги адаптира към славянските евангелски образци, актуални за момента на преписване.

Беседа 47 от УЕ КПр.

(Син. 262: 210б-215з) (Архиеп. Антоний [*Вадковски*] 1885: 259-266)

въ нѣ ма̃·поу̃· то̃ждѣ· златооу̃· съказ· ева̃· ѿ ма̃ ·:· ѿ

Братниѣ възлюбленна· съверѣте сѧ и послоушантѣ оумно· и прѣлѣжно· страшна и грозна словеса· на спѣние въсь родъ члѣчскъ рѣюща· и възъримъ хотѧщи быти соудъ въсемоу мѣроу· въобразимъ· кака блаженства· тьгда въздутъ· съхранъшнимъ чиста· и бес^н порока заповѣди гна· какы же клѧтвы приноутъ· нерождъшии о своемъ житии· ни съхранъшии словесъ хвѣ· тоу бо съверетъ сѧ такоже на тьрзѣ· ли на позорици въсь родъ члѣчскъ· не кръстиянии во тьчю тѣ станутъ· нъ ꙗ непричастъници стѣпа върты· тѣмъ же оуготовимъ сѧ· не тьчю послоушати· нъ и сътворити· плоды извѣщаемъ заповѣдѣ· еи поноудимъ сѧ· зѣло бо възведоутъ ны· на краинни степенъ добрына дѣтели· и пользыны въздутъ доушамъ нашимъ· се бо и азъ пакы придохъ дньсь· въ вашѣи любѣви· златооуста наставника прѣдълагаѧ хва словеса прозѧбающа· алчнамъ дшамъ· и такоже брашноу оухлѣбаща· не грѣци во тьчѣж· овогатиша сѧ оцѣмъ симъ· нъ и словѣнскыи родъ· мьниамы· погранъ быстѣ всѣли· нъ о немъже сѧ съвѣрахомъ· съконъчанимъ· се бо рѣхъ нъинѣ начахъ· ва призвавъше молитвами вашими· подажщюумъ нѣ нѣмъ яззыкъ· начинающю сице·

Понеже оубо нъинѣ вѣчѣстин· и въ досаждении приде сынъ бжи истиньныи· въ нашъ и сего ради рече· *югда придетъ снъ чловѣчьскыи въ славѣ своѣи и прочею· сирѣчь· въ второю пришествие своѣ· юще же и понѣ распатиѣ близъ вѣ· вещь мнима· поносима быти· сѧдище оно прѣдъ лицѣмъ приводить и· всѣ вселенъжъ прѣдъставляють· и нѣса истъцима· вси бо стии англи· прѣдъжтѣ с^н нимъ рече· чѣсо ради и ти съведетельствъжщѣ тьгда· юлико послажѣша различно сълѣми съпасѣмъ· на спсѣние члѣкомъ· и всѣдъ страшнъ вѣдетъ днь тѣ· и съвероутъ сѧ вси язъци сирѣчь въсь родъ члѣчскъ·*

И отълоучать га отъ себе такоже пастъжъ овьца· нъинѣ бо сжтѣ не ѿлоучени· нъ съмѣшени· разлѣчение же тьгда вѣдетъ· съ всѣкомъ испытаниемъ· обаче и отъстоганиа ихъ разлѣчитъ· и гавлають ихъ· веле же и отъ именъ· образъ

когождо показаютъ· овы козлища нарича овъ же овъца· да овѣхуть неплодовіе покажетъ· ни кѣи же бо плодъ отъ козлища бѣваетъ· овѣхуть же многа прибитыя· многъ бо прибитыи овъць бѣваетъ отъ вѣлны· и отъ мѣлка и отъ природа· сего же всего лихъ есть козлицъ· нъ скотъ естьствомъ есть· плоднъ и неплоднъ· они же волюж· да того ради мѣчими сѣтъ они· сии же вѣнчаеми·

Не първѣе же ихъ мѣчить даже не пърит са съ нѣми· тѣмъ же и поставль га· начитаютъ винъ· *ѣже възалкахъ· и не дасте ми части*· и прочею· они же съ оумолениемъ вѣщають· нъ оуже никага же польза имъ бѣваетъ и зѣло же въ лѣпотж· тако сицю вѣщъ натъщъ прѣминуоуша· пророци бо въсе о сѣмъ глаахъ· *лилости хоща а не жьртвѣ*· и законодавць всѣми на себѣ жьдаше· и гломъ и вѣщми· и само же естьство съказаніе·

Подобають же съмотрити· и льгости заповѣди· не рече бо тако *въ тѣмници вѣхъ* и не избависте мене· *боль вѣхъ* и не исцѣлисте мене· нъ тако *не посѣтити мене*· нъ *не придосте къ мнѣ*·

Почто же и братиѣ и сѣмаленъ наречеть ницага· понеже сълѣбени и ници· и отъвѣржени сѣтъ· такоуихъ бо паче въ братство наречеть· невѣрогьмихъ не чрънца тѣчнѣ глаж· и живѣщага въ горахъ· нъ всакого вѣрна· аще бо и женатъць бѣдетъ· алчнъ же и гладнъ· и нагъ и страннъ· въсе сего прилежаніа велитъ наслажати са ѣмж· брата бо творитъ кръщение и причастіе стѣхъ танъ (!)

Първѣе же исправшихъ хвалитъ· да о семъ покажетъ правднѣи сѣдъ· *придѣте гла благословени оца моего· наследжите оуготованю вамъ цѣрство*· отъ съложениа вѣка· веле коинко блгъ есть достоинно има се· ѣже благословеномъ бѣти· и оцмъ блномъ· ѣще же· да не начыжтъ они първѣе· всеждѣеми гати· тако не вѣ никогже· ѣмжже вѣхомъ добротворили· ѣгоже ради клеветы га осждѣютъ· такоже бѣла дѣвѣи мѣдрыми двами· и пыанаго раба· вѣрнѣмъ равомъ· и погрѣвшаго талантъ· сѣжвинѣшнимъ· и кождо отъ грѣшникъ· исправшими· богатыхъ богатина· и оубоуихъ оубоуина прѣтикають·

Не рече же приметѣ оуготованю вамъ цѣрствіе· нъ *наследжите*· да покажетъ прѣспѣшши даръ благодати· такоже свое бо рече· такоже оче· такоже ваше· тако съвѣше длъжно сѣще вамъ· тако наследжите· даже бо въ не вѣсте зготовахъ ѣ· и приготовахъ вамъ· понеже вѣдѣхъ такы бѣдѣща въ· съмотримъ же за что толико принимжтъ· за поатты· за ризы за хлѣкы· за водж стѣденжж· за посещение· за вѣхождение· ѣже въ тѣмницѣ·

Онѣмъ же рекъ *отидѣте отъ мене проклатии*· не рече оцмъ моимъ· не тѣ бо га проклатъ· нъ свога ихъ дѣла· нъ ни сего же рече *въ огнь вѣчнѣи*· оуготованъи вамъ· нъ *диаволж* и *англомъ* ѣго· црство бо рече вамъ оуготовахъ· и огнь не вамъ нъ *диаволж* и *англомъ* ѣго· понеже бо въ сами секе вѣврьжете· зане нѣсте напитокѣли· ни напоили· ни одѣли· ни посѣтили· себѣ винж· напишете·

Оубоимъ са възлѣблени· се слышаше· и разлѣкѣвшѣе такоуъ· и толико блгъ оуготованіе· и не сътрыпѣныа и вѣчнѣныа мѣкы осждение· потѣшимъ

сѧ· богатоѡж и чистоѡж милостиѡж· вѣчьныхъ и неисповѣдимыхъ блгъ наслед^дници
въгити· коньчачемыхъ же мжкъ· искжшенига же не припати· аще бо и не съвѣдѣли
въхомъ себѣ грѣхъ· и тако не достояше междѡж собоѡж не творити милости· нъ
понеже оубо многомъ грѣхомъ юсмь повинни· милостиѡж потрѣбимъ ꙗ отъ себе·
поне иже и држгыхъ заповѣднн· държаше сѧ· не мוזѣмъ же мисти юдиной надѣжше
сѧ· въдати сѧ пици· и питаньствѡж· и любодѣаниѡж· и лихонманиѡж· и
гнѣводържаниѡж· и зависти и клеветѣ· и инѣмъ грѣхомъ· зане въсемиѡж юлижж
свѣтлыми аглы оучими юсмь повелѣни юсмь блжсти·

Тѣмъже и азъ наказанъ юсмь оцѣмъ симъ· молю вѣ оци и братиѣ и свѣ·
блждѣмъ заповѣди вѣниа· и не мוזѣмъ оунгыти противъ имъ· заповѣди бо юго
тражкы не сжтъ· глѣтъ бо самъ· *иго мое помазано юсть· и брѣмя мое льгъко
юсть·* кына бо заповѣди вѣдѡжтъ лъжаниша сихъ· что бо лъжѣю посѣтити
волашаго· ли присѣтити сжцаго въ тѣмници· что лъжѣю стждени водъы подати·
что лъжѣю оукрѡжа подати· ли отъ избытъка молевъ одеждю подати· како ли
можемъ сѧ гавити хви оученици· заповѣди юго не хранаше· како ли оуслышимъ
блгословенъи гласъ правѣдникъ· како же ли вѣдемъ наследници· црства нвснаго·
не блуджше· ни дшъ ни телесъ своихъ· отъ сквернь· сего ради очишьше и джша и
телеса· и съвѣсти наша отъ грѣхъ· истрѣбимъ сѧ отъ всѡкого дѣла· да свѣтан
сѡрашѣмъ юго югда хошетъ сждити вси вселѣнѣ· славаще единого ба· славимага
въ троици· оца и сна и стго дха· нынѣ и присно и въ вѣкы вѣкомъ аминь·

По необясними причини двата преславски текста – *Учително евангелие* и *Четири слова против арианите*, за които се знае точно, че преводът им е дело на Константин Преславски, които са локализирани и датирани в границите на половин столетие, все още нямат критично издание. Още по-необяснимо е защо липсват отделни речник-индекси (*славяно-гръцки* и *гръцко-славянски*) на двата текста. Това би позволило на лингвотекстологична основа да се установи “профилът”, “почеркът” на книжовника Константин Преславски като преводач и автор на оригиналните *Встъпления* и *Заклучения* към неделните беседи от *УЕ* и на химографски творби¹⁷. Научните изследвания на книжовното наследство на Константин Преславски са многобройни, но те засягат отделни проблеми и не дават възможност по категорични езикови показатели да се идентифицират и други преводи, които са негово дело. Част от граматичните и лексикалните особености, по които някои преводни текстове се определят като преславски, не се откриват в *Беседа 47* от *УЕ КПр*. Напротив, особености, считани за характерни за Кирило-Методиевите преводни текстове, присъстват в текста на *Беседа 47* наред с иновационните езикови характеристики, които са преславски. И това е обяснимо: Константин, оученикът методовъ според приписката към *Четири слова против арианите*, е преходът между старата кирилометодиевска книжовна норма и новата преславска норма. И ако нямаше достоверно културно-историческо сведение, че *УЕ* е превод на Константин Преславски, по тези архаични морфосинтактични и лексикални особености то можеше да бъде определено като превод от моравския период от

дейността на солунските първоучители, а преславските лексикални и граматични особености в текста на Син. 262 можеше да бъдат обяснени като наслагани при трансмисията му до XII век¹⁸.

Ограниченият обем на това проучване не позволява да се представи езиковият анализ на *Беседа 47*, но е важно да се подчертае, че редките лексеми в нея се откриват в *Супр*, *Клоц*, *Евх* и *Син*. Този факт е вече основание да се изследват поотделно текстовете в тях, защото несъмнено те съдържат езикови пластове с различен преводачески “почерк”. Напълно вероятно е отделни части от текста на тези кодекси да са преведени от различни преводачи, единият от които е Константин Преславски.

БЕЛЕЖКИ

¹ Лингвотекстологичните факти дават основание да считаме *УЕ КПр* за първия цялостен *Старобългарски хомилиар*, тъй като той включва както превода на беседи на Йоан Златоуст върху Евангелието от Матей и Йоан и коментарите на Кирил Йерусалимски върху Евангелието от Лука, така и оригинални *Встъпления* и *Заклучения* на книжовника преводач Константин Преславски. Според изследвачите “при съставянето на УЕ КПр е било използвано или славянско служебно *четириевангелие*, или *апракос*, съставен въз основа на неговия текст и лекционарната му система” (Пентковски 1998. Приложение 1: 30-31).

² В *Клоцов сборник* (нататък *Клоц*).

³ В *Супрасълски сборник* (нататък *Супр*), във фрагментите от среднобългарския препис от XIII в. на старобългарски хомилиар РГБ, ф. 87, 18, I; 18. II (Федер, Спасова 2006: 53-107), в *Ягичовия Златоуст* РНБ, Q. П. I. 56, в *Германов сборник* от 1358/1359 г. (Мирчева 2006).

⁴ *Успенски сборник*, ГИМ, Син. 4/1063.

⁵ *Михановичев хомилиар*, НАЗУ Шс19 и др.

⁶ Натрупана е значителна научна литература, свързана с тяхното проучване, но те никога не са били разглеждани като *предистория* при формирането на *старобългарски хомилиар* като устойчив тип кодекс.

⁷ Спасова 2010: 153-167; Спасова 2010 а: 400-417.

⁸ *Тр. 9* и *Тр. 11* са ръкописи от сбирката на Св. Трицко-Сергиевата лавра. Научното разчитане на текста на словото е по дигиталните копия от ръкописите в сайта на манастира “Св. Трицко-Сергиева лавра” <http://www.stsl.ru/manuscripts/index.php>. За ркп. *Тр. 9* **Архимандрит Леонид**. *Описание славянских рукописей библиотеки Свято-Троицко Сергиевой лавры*. Москва. 1878, с. 11–14. Словото за Връбница (Цветница) от този ръкопис е пряка транслитерация от глаголица без редактиране на текста на превода и е напълно еднакво с откъса от това слово в Клоцовия сборник (Спасова 2010 а: 400-417). Този факт дава основание да се приеме като работна теза становището, че кирилският препис *Тр. 9* възхожда глаголически архетип. Копията и на *Тр. 11* също са от сайта <http://www.stsl.ru/manuscripts/index.php>. Повече за ркп. *Тр. 11* **Архимандрит Леонид**. *Описание славянских рукописей библиотеки Свято-Троицко Сергиевой лавры*. Москва. 1878, с. 15-18.

⁹ Текстът на това поучение по *Тр. 11* е издадено от Крутова 2003: 162–165. Не ползвам издания от нея текст, защото разчитам дигиталните копия и публикувам текста с максимална близост до правописните особености на преписа (без развързване на титлите или корекция на грешките на преписвача – те са палеографски маркер и могат да служат при проучването на ръкописната му традиция в славянската книжовна практика).

¹⁰ **Архиеп. Антоний** 1885: 259–266. Към печатния текст на *Беседа 47* е публикуван и гръцкият текст. Настоящото изследване обаче не включва сравнение с гръцки и анализ на техниката на превеждане. Текстът на беседата тук се препечатва по изданието на Архиеп. Антоний, но се сверява и с фотосите на ркп. Син. 262.

¹¹ Задачите на проучването не включват сравнение с гръцкия текст на катената.

¹² Сравнението с лексиката на *стбрк* се дава по *Старобългарски речник*, т. 1 и т. 2 (нататък *СтбрП*), а съкращенията на старобългарските ръкописи – по *Старославянски словарь* (нататък *СС*).

¹³ Словарь древнерусского языка (нататък *СДРЯ*).

¹⁴ Цитатите от Мт 25: 31–45 се сверяват с *Евангелие от Матфея в славянской традиции*. Санкт-Петербург, 2005 (нататък *ЕвМт*). При анализа се използват сиглите, с които са означени в критичния апарат ръкописите, представители на разновидностите на славянския превод. Цитатите в двата преписа се дават в курсив, за да отделят от текста на поучението. Когато цитатите не са точни, отбелязват се с “по...”.

¹⁵ В изданието на Крутова формата *иъиѣ* е предадена като *иъѣ илѣ* (Крутова 2003: 163).

¹⁶ У. Федер ми посочи, че *глаго. оцѣстити* е характерен за *Скитския патерик*.

¹⁷ Странно е защо се игнорира логичното допускане, че един елитен специалист по превод през ранния период на българската духовност, чиято подготовка е коствала много време и средства, вероятно е превел повече от два текста през активния си живот.

¹⁸ Някои чисто текстологични особености на краткото поучение и на *Беседа 47* навеждат на мисълта, че или Константин е преводач и на краткото поучение, или че *Встъплението* в *Беседа 47* не е оригинално и следва да се търси гръцкото му съответствие извън Златоустовата евангелска катена. Това е изразът *словеса страшна и грозъ* изпълнена от *Тр. 9/Тр. 11*, който е сходен с израза *страшна и грозъна словеса* от оригиналното встъпление на *Беседа 47* на *УЕ КПр*.

СЪКРАЩЕНИЯ

add – добавен текст

Имен. – Именителен падеж

Вин. – Винителен падеж

глаго. – глагол

Дат. – Дателен падеж

деят. – деятелно

ед. ч. – единствено число

Мест. – Местен падеж

мин. – минало

мн. ч. – множествено число

нареч. – наречие
ок. – окончание(то)
от – пропуснат текст
осн. – основа
прил. – прилагателно
прич. – причастие
Родит. – Родителен падеж
каз. – сказуемо(то)
сег. – сегашно
стбрк – старобългарски ръкописен корпус
страд. – страдателно
същ. – съществително

РЕЧНИЦИ И ИНДЕКСИ

БЕР 1971-2002: *Български етимологичен речник*. София, т. 1, 1971; т. 2, 1979; т. 3, 1986; т. 4, 1995; т. 5, 1999; т. 6, 2002.

ЙоЕБ 1983: S a d n i k, L. *Des hl. Lohannes von Damaskus. Ἐκθεις ἀκριβῆς τῆς ὀρθοδοξου πίστεως in der Übersetzung des Exarchen Johannes*. MLS. T. XVI (V, 3). Freiburg.

ЙоЕШ 1975: A i t z e t m ъ l l e r, R. *Das Hexaemeron des Exarchen Lohannes*. MLS, VII, Graz.

Каталог 1998: Йоан Златоуст в древнерусской и южнославянской письменности XI-XVI веков. Каталог гомилий. Составители Е. Э. Гранстрем, О. В. Творогов. А. Валевицюз. С.-Петербург.

Микл 1862–1865: M i k l o s i c h, F r. *Lexicon palaeoslovenico-graeco-latinum*. Vindobonae.

РНГ 1975–1978: Г е р о в, Н. *Речник на българския език*. Т. 1- 6. Фототипно издание. София.

Сим 1993: *Симеонов сборник* (по Светославовия препис от 1073 г.). Т. 2. *Речник-индекс*. София.

Срезн 1893–1912: С р е з н е в с к и й, И. И. *Материалы для словаря древнерусского языка*. Т. I-III, Санкт-Петербург (Репринтно издание, Москва, 1989).

СДРЯ 1988–2004: *Словарь древнерусского языка (XI–XIV вв.)*. Т. I–IV. Главный редактор член-корреспондент АН СССР Р. И. Аванесов. Т. V–VII Главный редактор член-корреспондент АН СССР Р. И. Аванесов. Главный редактор с 1986 г. доктор филологических наук И. С. Улуханов. Москва.

СС 1994: *Старославянский словарь* (по рукописям X-XI вв.). Под редакцией Р.М. Цейтлин, Р. Вечерки и Э. Благовой. Москва.

ССЯ 2006: *Словарь старославянского языка* Санкт-Петербург (Репринтно издание на Slovník jazyka staroslovnského. Т. I-IV, Praha, 1966-1997).

СтБР 1999-2009: Старобългарски речник. Т. 1 (А-Н), Т. 2 (О-У). София.

ЦСР 1993: *Дьяченко, Г.* Полны церковно-славянский словарь. Репринтно издание. Москва.

ЦИТИРАНА ЛИТЕРАТУРА

Архиеп. Антоний [Вадковски] 1885: Архиеп. Антоний [Вадковски]. 2. Из истории древнеболгарской церковной проповеди. Константин епископ болгарский и его Учительное евангелие. Казань, 259–266.

Архимандрит Леонид 1878: Архимандрит Леонид. Описание славянских рукописей библиотеки Свято-Троицко Сергиевой лавры. Москва. 1878.

ЕвЙо 1998: Евангелие от Иоанна в славянской традиции. Санкт-Петербург.

ЕвМт 2005: Евангелие от Матфея в славянской традиции. Санкт-Петербург.

Йовчева, Тасева 1995: Йовчева, М., Л. Тасева. Два старобългарски превода на Псевдо-Методиевото Откровение. – В: Кирило-Методиевски студии. Книга 10, София, 22–45.

Крутова 2003: Крутова, М. С. Златая цепь. Жития и поучения святых отцов. Москва, 162–165.

Мирчев 2006: Мирчева, Е. Германов сборник от 1358/1359 г. София.

Петковски 1998: Петковский, А. М. Лекционари и четвероевангелия в византийской и славянской литургических традициях. – В: Евангелие от Иоанна в славянской традиции. Приложение 1, Санкт-Петербург, 3–54.

Пичхадзе 2006: Пичхадзе, А.А. Южнославянские традиции в древнерусской письменности: приращение –тъ/-сть в аористе. – В: Вереница литер. К 60-летию В. М. Живова. Москва, 2006, 129–146.

Славова 1989: Славова, Т. Преславска редакция на Кирило-Методиевия старобългарски евангелски превод. – В: Кирило-Методиевски студии. Книга 6. София, 15–129.

Славова 2003: Славова, Т. Преславско книжно средище. – В: КМЕ, Т. III, София, 318–323.

Спасова 2010: Спасова, М. Архаичен превод на кратък вариант на поучението за Неделята на блудния син. – В: Граматика и семантика. Научни изследвания в чест на проф. дфн Станьо Георгиев по случай неговата 80-годишнина. Велико Търново, 153–167.

Спасова 2010 а: Спасова, М. Славянският превод на Слово за Връбница (Цветница) от Йоан Златоуст и проблемът за късните славянски преписи като достоверно свидетелство за архетипа на превода. – В: *Пъние мало Георгию*. Сборник в чест на 65-годишнината на проф. дфн Георги Попов. София, 400–417.

Тасева, Йовчева 2006: Тасева, Л., М. Йовчева. Мъчението на св. Аполинарий Равенски в контекста на ранната Славянска преводна литература. – MLS, Т. XLIX, Band 2, Freiburg, 153–198.

Тихова 2004: Тихова, М. Учителното евангелие на Константин Преславски и неговите преписи. – В: Преславска книжовна школа. Т. 7, Шумен, 136–169.

Федер, Спасова 2007: Федер, У., М. Спасова. Преписване, поправка, редактиране и сверка на славянският превод на три Златоустови великопостни слова. – В: Преславска книжовна школа. Т. 9, Шумен, 53–107.

Харалампиев 2001: Харалампиев, Ив. Историческа граматика на българския език. Велико Търново.